

A megye „azon tisztelettel párosult szeretetet melyet életében személye iránt éreztek, holta után is nyilvánítani kívánja”, ezért az alispán vezetésével 11 tagú küldöttség képviseli a megyét a gyászistentiszteleten.⁵³

Halála után még inkább dicsőítették. Ezt azonban egy politikai tényező is fokozta. Az Ausztriára oly szegyenletes solferinói vereség után mindenki a Bach-rendszer bukását várta, és minden olyan alkalmat felhasználtak magyar nemzeti tüntetésre, ami közvetlenül nem sértette az uralkodót, tehát rendőrhatalósági engedélyezése remélhető volt, de egyben figyelmeztetésül is szolgálhatott a magyarságnak a nemzeti intézményeihez való ragaszkodására. Ilyen alkalom volt Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulója, melynek során Zalaegerszeg főterét is Kazinczyról nevezték el.⁵⁴ Ekkor kezdtek Zalában gyűjteni Kisfaludy szobrára. A szobrot Balatonfüreden 1860. június 11-én leplezték le, amikor még mindig egyetlen lépés sem történt az uralkodó részéről a magyar nemzeti követelések felé való közeledésre, szükségét látták tehát, újabb nemzeti tüntetésnek. Hisz Kisfaludy korának legpatriótább magyarja volt, anélkül, hogy az uralkodóval szembekeült volna. Országos ünnepélyt formáltak a szoborleplezésből. A Tudományos Akadémiát is népes küldöttség képviselte, élén Eötvös József alelnökkel, aki beszédet is mondott. Tömegesen vonultak fel a sümegiiek, Ramazetter Vince vezetése alatt. Érthető, hogy a Zala megye nevében beszédet mondó Bottka Mihály alap gondolata az volt: „a szobor parányi az érdemhez viszonyítva”.⁵⁵ Igaz, ez még csak egy kisebb ércszobor volt. A mai füredi kőszobor talapzatán az 1876 évszámot viseli. Alkalmi költők egész sora ünnepelte a szoborleplezést,⁵⁶ az ifjú Thaly Kálmán is verset mondott a szobor előtt.

Az életében is szerették, a megye ügyeit szíven viselő költőt az ünnepség hatása alatt is egy évszázadon át a megye legnagyobb fia közé számították.

Degré Alajos

Adalékok a „Magyarország 1514-ben” forrásaihoz

Eötvös József *Magyarország 1514-ben* című regényében a történelmi események, folyamatok, a meglevenített kor ábrázolásánál a legmélyebb hitelességre törekedett. Kiterjedt kutatásokat folytatott, messzemenően felhasználta az egykorú források és a történetírók adatait, leírásait, Eljárását sokszor idézte előszavában indokolta: „mennyiben a regény a történet körébe vág, ... az író ne képzeltethez, hanem azon ismereteket kövesse, melyeket magának, ha lehet, egykorú kútfőkből lelkiismeretes vizsgálódások által szerezhetett.”¹ Az általa elolvasott, átnézett, felhasznált kútfőkre és tanulmányokra a regény terjedelmes jegyzetapparátusában szinte kivétel nélkül hivatkozott. A jegyzetek alapján gyűjtötte össze a forrásokat Véghely Dénes, igaz, a teljesség igénye nélkül, csak a fontosabbakra szorítkozva.² Eötvös könyvhagyatékának gazdag anyagát feltárva, az ott fellelhető kötetekben lévő bejegyzéseket is figyelembe véve, a regényben említett források mindegyikét igyekezett kimutatni e sorok írója, egy korábbi munkájában.³ A hagyaték behatóbb vizsgálata során derült ki, hogy Eötvös regénye megírásához két olyan könyvet is felhasznált, amelyeket nem említett meg művében. Ez a két könyv Budai Ferenc *Magyarország polgári történelmére való lexikon, a XVI. század végéig* és Schams Ferenc *Vollständige Beschreibung der königl. freyen Haupt Stadt Ofen in Ungern* című összeállítás.⁴ Mindkettőt apósától kapta vagy kérte kölcsön, a kötetekben ugyanis Rosty Albert neve látható, tintával beírva. Eötvöst már 1846 elején élénken foglalkoztatta a Dózsa-regény terve.⁵ Rosty, az egykori Békés megyei alispán ekkoriban Pesten élt.⁶ Könyvtárában kerülhetett az író kezébe a szoborforgó két munka. Elképzelhető az is, hogy éppen Rosty ajánlotta ezeket a figyelmébe.

Budai Ferenc⁷ életrajzi lexikona az 1840-es évek egyik legkedveltebb történelmi olvasmánya volt. Népszerűségét bizonyítja, hogy Bajza József még az újrakiadására is gondolt.⁸ Szívesen for-

⁵³ Kjkv. 1844. nov. 4. 3322. sz.

⁵⁴ ZmL. Zalaegerszeg város jegyzőkönyvei 768. sz. 248. 1859. nov. 20.

⁵⁵ A felavatásáról Jervai Géza visszaemlékezése. BATORFI II. 209–29.

⁵⁶ BATORFI II. 149. IV. 57. V. 159. l.

¹ EÖTVÖS József: *Magyarország 1514-ben*. Bp. 1962. 7. (A továbbiakban: Eötvös.)

² VÉGHELY Dénes: Báró Eötvös József „Magyarország 1514-ben” című regényének történelmi alapja. Törökszentmiklós, 1930.

³ BÉNYEI Miklós: Eötvös József olvasmányai. Bp. 1972. 57–62.

⁴ Budai Ferenc 3 kötetes munkája 1804–1805-ben jelent meg, Nagyváradon; testvére, Budai Ézsaiás gondozásában. Schams könyvét Pesten adták ki, 1822-ben.

⁵ FERENCZI Zoltán: Báró Eötvös József. Bp. 1903. 143. BÉNYEI Miklós: Eötvös József mint könyvtári olvasó. Könyvtáros, 1969. 556.

⁶ Rosty Albert (1779?–1847) középbirtokos nemes volt, több éven át Békés vármegye főjegyzője, majd alispánja; Pestre költözése után részt vett az ellenzék tevékenységében, az elsők között vállalta az adózást. Vö. NAGY Iván: Magyarországi családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IX. Pest 1862. 774.; Pesti Hírlap 1845. jan. 19.

⁷ Életéről és művéről adatszzerűen ír RÉVÉSZ Kálmán: Budai Ferenc és a „Polgári lexikon”. ItK 1895. 325–329.

⁸ Bajza József 1843. július 2-i levele Toldy Ferenchez. Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Bp. 1969. 511.

gatták a történeti témák iránt érdeklődő költők és írók, elsősorban nem a korabeli tudomány szintjén pontosnak tekinthető, nagy szorgalommal összegyűjtött adatai, hanem színes leírásai, anekdotái, a szájhagyományt is feldolgozó szócikkei stb. miatt.⁹

Eötvös József is két szempontból vette hasznát Budai lexikonának. Egyrészt ennek segítségével válogatta ki a szereplőket, állapította meg közjogi méltóságukat, családi kapcsolataikat. Másrészt sokat megtudott a szereplők jelleméről, a kor szokásairól Budai terjedős életrajzaiból. A közvetlen átvétel, a felhasználás ténye nehezen bizonyítható. Eötvös ugyanis elhallgatta jegyzeteiben ezt a könyvet, aztán Budai forrásainak (Istvánffy, Tubero stb.) zömét maga is olvasta, kijegyzetelte. Így csak a regény és a lexikon szövegének aprólékos összevetésével deríthető ki, hogy a *Magyarország 1514-ben* adatai közül melyek származnak Budai művéből. Az egyezés önmagában véve még nem bizonyíték, hiszen abban az esetben, ha a jegyzetekben Eötvös megnevezte a forrást, a Budai-féle lexikonból való átvétel lehetősége kiesik. Ha viszont nem hivatkozott semmire, akkor e lehetőség fennáll. Nagy segítséget jelent, hogy Eötvös az általa olvasott példányban több helyen behajította a lap sarkát, néhányszor még ceruzával is aláhúzta vagy a margón megjelölte a számára érdekes szövegrészeket. A behajtások kevés kivétellel olyan neveknel láthatók, amelyek a regényben is előfordulnak: Bebek, Drágfi, Homonnai, Telegdi, Újlaki, Szakmári György, Szalkán László.¹⁰ Eötvös szabadon bánt a nevekkal, nemegyszer módosította őket. Budainál több Homonnai is szerepel, de egyik sem Bálint, mint Eötvösnél. Talán Bertalan neve változott át emlékezetében, mert ő is Mátyás alatt élt — mint a regény Bálintja.¹¹ Hasonló példa: Rozgonyi Istvánról Budai elmondja, hogy másodsor Szeretsen Krisztinát vette feleségül. Eötvös összevonta a két nevet, s Rozgonyi Krisztinát írt.¹²

Ártándi Pál és Telegdi Frusina regénybeli szerelme jórészt Eötvös kitalálása, de igaz magját Budaitól szerezte. A lexikon 3. kötetének 398. oldalán a „Bebek Margittól” szavak alá vannak húzva. A szócikk Telegdi Istvánról szól, mondván: „Pelsőtzi Bebek Margittól négy gyermekei maradtak”, s felsorolja: Katalin, Orsolya, Frusina — „a’ ki először Zólyomi Lászlóval, másodsor Ártándi Pállal lépett házassági életre” —, Miklós. Eötvös innen vette a Telegdi-familiára vonatkozó közlendőit: „Telegdinek, neje Bebek Margit után, fia Miklós s három leánya maradt. A két idősebb Báthori István- s Bánfi Miklóshoz ment férjhez; a harmadik Frusina...”¹³ Frusinát lányként, s nem özvegyként szerepeltette, a Budainál talált megjegyzést visszavetítve 1514-re. Eötvös az Ártándi-családdal kapcsolatos ismereteit is Budai lexikonából merítette; ezt a csaknem szó szerinti egyezések igazolják.¹⁴ Ugyanilyen átvétel történt a Bebek-család eredetéről szóló „régii monda” esetében, amelyre csak az idézett módon utalt a jegyzetek között.¹⁵ Telegdi Jánosról — a már említett István apjáról — szintén Budai nyomán írt; a megfelelő sorokat megjelölte a könyvben.¹⁶ Elbeszélte Drágfi Bertalan vitézségét is; ahol Budai szöveget, ott behajította a lap sarkát.¹⁷

Mivel a hasonlóság igen nagy, nincs okunk kételkedni, hogy Eötvös az apásától kapott életrajzi lexikon adataira támaszkodva írt a fiatal Batthyány Ferenc harci tűzkeresztségéről,¹⁸ a sikkasztó pécsi püspök, Hampo tömlőcbe vetéséről,¹⁹ a szinte még gyermek Perényi Ferenc szerepéről,²⁰ a köszvényes Perényi nádorról,²¹ s egy harmadik Perényi, Péter felvidéki küldetéséről,²² a temesvári csatában Dózsát elfogó Petrovics Péter Zápolyával való atyafiságáról,²³ Verbőczy házának 1526-os feldúlásáról,²⁴ Zápolya János apjáról,²⁵ Bakócz püspöki titkárságáról és nagy vagyonáról,²⁶ valamint a II. Ulászló elleni merényletről.²⁷ Úgy tűnik, hogy a keresztes had zászlójának megszentelésével kapcsolatos ceremónia leírásában is Budait követte, aki így meséli el az eseményt: Dózsának „Budán a’ Sz. ’Sigmund templomában, a’ sz. Mise tartása után

⁹ Néhány évvel később Arany János is forrásként használta. Vö. VOINOVICH Géza: A Daliás Idők terve s első kidolgozása. ItK. 1930. 3.

¹⁰ A behajtásokat l. BUDAI Ferenc: Magyarország polgári históriájára való’ lexikon... Nagyvárad 1804—1805. I. 320., 571.; II. 213.; III. 396., 517., 275., 283. oldal felé. (A továbbiakban: Budai.) A kivételek Kanisai Dorottya — II. 399.; Szerentsés Imre — III. 326.

¹¹ Eötvös 444.

¹² Budai III. 209—210. (210. oldal felé behajítva); Eötvös 230.

¹³ Eötvös 82. — Telegdi Istvánra vonatkozóan más adatok is hasonló egyezéseket mutatnak: Eötvös 55., 57., 78—79., 121., 399.; Budai III. 392., 397., 398.

¹⁴ Eötvös 61., 64.; Budai I. 67., 66.

¹⁵ Eötvös 588. (46. számú jegyzet); a monda szövegét l. Eötvös 129.; Budai I. 315.

¹⁶ Eötvös 76.; Budai III. 397.

¹⁷ Eötvös 188.; Budai I. 570.

¹⁸ Eötvös 343.; Budai I. 290.

¹⁹ Eötvös 101.; Budai II. 168.

²⁰ Eötvös 400., 403—404.; Budai III. 74—75.

²¹ Eötvös 154. és 178., 591.; Budai III. 71—72.

²² Eötvös 181.; Budai III. 70.

²³ Eötvös 408.; Budai III. 116.

²⁴ Eötvös 600. (36. sz. jegyzet); Budai III. 742.

²⁵ Eötvös 106., 131., 406.; Budai III. 544—545., 548. és 541—542.

²⁶ Eötvös 102—108. és 46.; Budai I. 79., 83.

²⁷ Eötvös 559.; Budai III. 502—503.

maga az érsek adta által, a' Rómában ezen végre készült fejr zászlot, melyre veress kereszt volt varva. Egy más kisebb keresztet pedig, az oltár előtt terdepelve varratott az ő ruhájára az Érsek a' maga Szabójával..."²⁸ Eötvös szövege pedig: „Dózsa, Szt. György havának 30-án, Zsigmond templomában ünnepélyesen vezérnek kiáltott ki, a fölshentelt zászló, melyet Bakács Rómából e célra magával hozott, kezébe adatott, s miután a székelv vitéz s azon előkelőbbek mentéire, kik... a keresztet a bibornok kezeiből ugyanakkor fogadták el, Bakács szabója, Ollósi, az oltár előtt veres keresztet varrott..."²⁹

Eötvös nemcsak a *Magyarország 1514-ben* szereplőinek, hanem színhelyeinek ábrázolásánál is korhűségre törekedett. Schams Ferenc könyve — szintén népszerű munka — komoly segítségére volt, mert az általános történeti bevezető után az egyes budai városrészek, épületek stb. bemutatásánál történetüket is ismertette. Eötvös végigolvasta a könyvet, margójelölései sűrűn sorakoznak a lapokon, főleg a Mátyás uralkodása, az 1514 és 1526 körüli időknél, továbbá a régi Buda azon épületeinél, amelyek 1514-ben is álltak már. Schams — aki elsősorban gyógyszerész, majd neves szőlész volt³⁰ — nagymértékben felhasználta a korábban megjelent budai útikönyvek, statisztikai leírások, útirajzok stb. adatait, gyakran hivatkozott ezekre. Eötvös többször aláhúzta írók nevét. Így figyelhetett fel Schweigger XVI. századi útleírására, amelyet 1846 májusában kölcsönzött ki az Egyetemi Könyvtárból.³¹ Ennek alapján írt a királyi palotáról, belső berendezéséről.³² Feltehető, hogy Bertrandon de la Brocquière — aki 1434-ben járt Budán — tudósítását is Schams utalása nyomán olvasta el.³³ A Häufler-féle kiadást említve hívta tanúnak a francia utazót, bizonyítva, hogy Pesten már Zsigmond korában virágzott az ipar és kereskedelem.³⁴ A jegyzetekben Eötvös azt állította, hogy Schier leírását követve említette a budai Szűz Mária és Szt. Magdonla templomokat.³⁵ Valószínűbb azonban, hogy Schams közlését és hivatkozását vette át; ez különben is szokása volt.³⁶

Eötvös a regény jegyzetapparátusának elején megnevezte azokat a fontosabb forrásokat, amelyek a XVI. század eleji Buda megelevenítését megkönnyítették számára.³⁷ A felsorolásból hiányzik Schams munkája. Pedig a megfelelő szövegrészek összehasonlítása után nyilvánvaló, hogy igen sok adatot ebből merített. A budai kapuk és utcák egykori és korabeli (1840-es évek) helyzetének, elnevezésének összevetését lábjegyzetben adta meg, Schams nyomán.³⁸ Ugyancsak az ő adatait használta a Szent György-tér bemutatásánál: itt fejezték le Kontot és társait, Hunyadi Lászlót, Zsigmond itt építtetett templomot a cseheknek.³⁹ Egy másik helyen arról írt, hogy a budai várhegyet egykor új pesti hegynek (novus mons pestiensis) hívták — szó szerint így áll Schams könyvében is.⁴⁰ Telegdiék kerti lakjának helyét is ennek segítségével határozta meg, leírva, mi mindent látni onnan.⁴¹ Valószínű, hogy Schamsot követve emlegette a vár keleti bástyáján Mátyás által készített, oszlopokkal ékesített sétat helyet.⁴² A Gellérthegy mögött fekvő Erzsébetfalváról is a szóban forgó kötetből szereshetett tudomást.⁴³

Bényei Miklós

²⁸ Budai III. 290.

²⁹ Eötvös 119—120.

³⁰ SZINNYEI József szerint (Magyar Irók élete és munkái. XII. Bp. 1908. 320—322. has.) Schams Ferenc (1780—1839) hosszú ideig péterváradai gyógyszerész volt, 1817-től foglalkozott szőlészettel; a budai országos szőlőiskola megalapítója; az 1820-as évek elején három földrajzi leírása is megjelent, köztük a *Vollständige Beschreibung der königl. Haupt Stadt Ofen in Ungern* (a továbbiakban: Schams).

³¹ BÉNYEI Miklós: Eötvös József mint könyvtári olvasó. Könyvtáros, 1969. 556.; Schams a 194. és 202. oldalon utal Salomon Schweigger német protestáns prédikátor *Eine neue Reyszbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel* című útleírására.

³² Eötvös 38—40., ill. 580. (14. sz. jegyzet).

³³ SCHAMS 540—541.

³⁴ Eötvös 589. (52. sz. jegyzet), ill. 151. Josef HÄUFLER osztrák topográfus Buda-Pest, *historisch-topographische Skizzen* című könyvében adta ki először a francia krónikás *Voyage d'outre mer et retour* című művét. Schams az ENGEL János *Keresztély Geschichte des Ungarischen Reichs* című szintézisében közölt szövegrészekből idézett.

³⁵ Eötvös 578. (7. sz. jegyzet), ill. 21. Xystus Schier osztrák történetkutató cím szerint említett munkája — *Buda sacra sub princi regibus* — 1774-ben jelent meg.

³⁶ SCHAMS 138., 150—156. A lábjegyzetek felhasználásáról I. BÉNYEI Miklós: Eötvös József olvasmányai. Bp. 1972. 26.

³⁷ Eötvös 577. (1—2. sz. jegyzet).

³⁸ Eötvös 10—11.; SCHAMS 104—105., 111., 114—116.

³⁹ Eötvös 16—17.; SCHAMS 21., 34., 134., 137.

⁴⁰ Eötvös 25.; SCHAMS 21., 92., 521.

⁴¹ Eötvös 126—126.; SCHAMS 116., 139., 185., 194—195., 648.

⁴² Eötvös 220.; SCHAMS 195.

⁴³ Eötvös 316—317., ill. 595. (1. sz. jegyzet); SCHAMS 114.